

København

Dansk Bibelinstitut

Undertegnede

Per Munch

der har forfattet nærværende emneopgave / ~~speciale~~ (streg over)

Forholdet mellem tro og gerninger hos Luther

af hvilket et eksemplar arkiveres på Dansk Bibel Institut

A) ☒ giver hermed min tilladelse til at; eller

B) ☐ ønsker at blive kontaktet før

der citeres i opgaver / publikationer, dog under den forudsætning,
at forfatterens navn samt afhandlingens titel og årstal opgives.

Der er derimod ikke med denne erklæring givet tilladelse til at
afhandlingen - eller dele deraf - gengives på tryk.

C) ☐ ønsker ikke at der citeres fra afhandlingen.

I øvrigt finder lov nr. 158 af 31/5-1961 om ophavsretten til
litterære og kunstneriske værker anvendelse.

Frederiksberg den 8 / 10 1985 Per Munch

Underskrift

Evt. kontaktadresse:

ETIK

FØRHOLDET MELLER TRO OG GERNINGER HOS LUTHER.

Indholdsoversigt:

1. Indledning.....	side
1.1. Interessen for emnet.....	1
1.2. De historiske forhold	
1.3. Arbejdsgang	
1.4. Kilderne	
2. Troen alene retfærdiggør.....	2
2.1. Fides caritate formata	
2.2. Fides Christi	
2.2.1. Troen opfylder det 1. bud	
2.2.2. Troen opfylder alle bud	
2.2.3. Troen forener med Kristus	
2.2.4. Troen ærer Gud	
2.3. Person og gerning	
2.4. Afvisning af gerninger	
2.4.1. Gerningsretfærdighed	
2.4.2. Intentionen bag afvisningen	
2.5. Livet under nåden	
2.5.1. Gratia og donum	
2.5.2. Simul justus et peccator	
2.5.3. Lov og evangelium	
3. Gerninger som troens frugt.....	13
3.1. Helligånden som skaber af tro og gerninger	
3.2. Gerningernes plads	
3.3. Gerningernes art	
3.3.1. Gerningerne er befalede	
3.3.2. Kaldsetikken	
3.4. Tro og kærlighed	
3.5. Uløselig enhed mellem tro og gerninger	
4. Iustitia civilis.....	19
5. Konklusion.....	20
Noter.....	22

FØRHOLDET MELLER TRO OG GERNINGER HOS LUTHER.

1. Indledning.

1.1. Interessen for emnet.

Interessen for ovenstående emne er opstået først og fremmest ved læsning af Luther selv. Der er ingen tvivl om, at det er et centralt emne for Luther. Hans skrifter og prædikener er gennemsyret af overvejelser omkring tro og gerninger. Oftest bliver det præsenteret i en form, hvor troen prises, og gerningerne totalt afvises. Men hvordan forholder dette sig til, at Luther andre steder kan tale positivt om gerningerne? Er der ikke her tale om en åbenlys modsigelse?

Det, der imidlertid fik mig til at beslutte, at jeg ville gå igang med en nærmere undersøgelse af forholdet mellem tro og gerninger hos Luther, var indledningen til sermønen om Det nye Testamente (1520).¹

Her siger Luther, at erfaringen, historien og Den hellige Skrift belærer os om, at jo færre love, der findes, desto bedre er retstilstanden, og jo færre bud, desto flere gode gerninger. Budene kan nemlig ikke skabe fromme mennesker. Selvom loven tvinger til gode gerninger, er det dog en umulighed, at mennesket frit og gerne overholder den.

Ifølge Luther er det alene Guds nåde, der formår at gøre nogen from. Derfor har Gud ophævet hele moseloven og i dens sted indstiftet den hellige messe. Indholdet af denne er en tilsigelse af syndernes forladelse og det evige liv, og det modtages blot ved troen. Det interessante ved denne indledning er, at Luther virkelig ønsker, at kærlighed og gode gerninger skal uøves. Men spørgsmålet er, hvordan det sker?

Opriindelig var det min hensigt udelukkende at fokusere på Luthers forståelse af de gode gerninger. Imidlertid blev det hurtigt klart for mig, at man ikke kan tale om Luthers syn på gerninger uden at have hans trosbegreb med. Derfor det valgte emne.

1.2. De historiske forhold.

Allerede mens Luther levede, blev hans understregning af "sola fide" stærkt angrebet. Modstanderne hævdede, at han hermed forbad gode gerninger.² Striden fortsatte efter hans død og nu også inden for lutherdommens egne rækker.

Konkordieformlen ridser kort problemet op ved at sige: Nogle teologer mener, at "Gute Werke seind nötig zur Seligkeit, es ist unmöglich ohne gute Werk selig zu werden". Andre hævder, at "Gute Werk seind schädlich zur Seligkeit".³ Jeg vil ikke her komme ind på, hvordan Konkordieformlen løste denne strid,⁴ men jeg har taget det med for at vise, at der meget hurtigt blev strid om dette centrale emne. Og helt op til vor egen tid har der været divergerende opfattelser af forholdet mellem tro

AD

og gerninger.

1.3. Arbejdsgang.

Opgaven er af deskriptiv art. De ledende spørgsmål vil hele tiden være, hvad sagde og mente Luther? Først vil jeg undersøge Luthers forståelse af "sola fide". Hvad ligger der i dette udtryk, og hvorfor hævdede Luther hele tiden, at det hed troen alene? Herefter skal det undersøges, om Luther ligefrem forbød gode gerninger. Ligeledes vil jeg behandle den kendte indvending, at Luthers forkyndelse af troen alene fører etisk slaphed med sig ud fra den betragtning, at når man bliver frelst ved troen alene, er det ikke nødvendigt at gøre gode gerninger.

Endvidere skal det overvejes om Luther havde syn for etikken og i bekræftende fald, hvordan den kommer til udtryk i hans forkyndelse og skrifter. Til sidst vil jeg, selvom det falder lidt uden for opgavens sigte, se på Luthers forståelse af gerninger i den ikke-religiøse sfære, altså de borgerlige gerninger mennesker imellem.

1.4. Kilderne.

De kilder, jeg har valgt at behandle, er skrevet i perioden 1518-22. Det er naturligvis en kort tidsperiode, men på den anden side set kilderne udvalgt på en sådan måde, at det skulle være muligt at give et fyldigt indblik i Luthers tankning. Noget andet er, at der efter min opfattelse ikke er sket nogen egentlig ændring i Luthers syn på tro og gerninger fra perioden 1518-22 til den senere periode. Der kan dog være tale om en uddybning og terminologiske ændringer.

2. Troen alene retfærdiggør.

Der er nok ingen tvivl om, at vi med udtrykket "troen alene retfærdiggør" har indkapslet Luthers reformatoriske opdagelse. Mange forskellige teologiske emner blev drøftet på reformationstiden, men i sidste ende var de divergerende opfattelser et udslag af en forskellig forståelse af retfærdiggørelsen. Bl.a. af denne grund kalder man artiklen om retfærdiggørelsen (i CA er det art. 4) for reformationens hovedartikel. Tilsvarende siger Luther i De schmalkaldiske Artikler vedrørende Jesu Kristi embede og gerning og herunder retfærdiggørelsen ved tro: "Von diesem Artikel kann man nichts weichen oder nachgeben.....Und auf diesem Artikel stehet alles, das wir wider den Bapst, Teufel und Welt lehren und leben".¹

Denne lære om retfærdiggørelsen hænger sammen med forståelsen af Rom. 1, 17: "Thi i evangeliet åbenbares retfærdigheden fra Gud, af tro til tro, som der står skrevet: 'Den retfærdige skal leve af tro'". I fortællingen til de latinske skrifter (1545) skriver Luther, at han var blevet grebet af

en længsel efter at forstå Paulus i Romerbrevet. Men udtrykket "Guds retfærdighed" voldte ham store problemer. Han forstod det således, at Gud var retfærdig, når han straffede syndere. Og denne retfærdighed var altså åbenbar i evangeliet! Men pludselig gik det op for Luther², at Guds retfærdighed ikke er den straffende, men den retfærdighed, som Gud skænker os ved tro. Ifølge Luther fik han hermed ikke bare nyt lys over Rom. 1,17, men over Skriften i det hele taget.

Katolske Lutherforskere har reageret imod, at Guds retfærdighed, som den skænkede retfærdighed, skulle være Luthers opfindelse. Iværtmod hævder de, at den opfattelse findes hos de middelalderlige bibelfortolkere³. Men at der hos Luther alligevel er tale om noget afgørende nyt, skulle det følgende gerne vise. For bedre at kunne forstå Luthers tanker vil jeg først give en kort oversigt over katolsk retfærdiggørelseslære og trosforståelse - den lære Luther bekæmpede så ivrigt.

2.1. fides caritate formata.

Eftersom katolsk nådelære ikke er noget entydigt, stilles man over for et valg, når man skal præsentere den: Hvilke personer eller retninger skal inddrages? For ikke at gøre dette afsnit for kompliceret har jeg valgt at gøre brug af Granes kommentar til Confessio Augustana, da jeg her finder afsnit, der kort og præcist karakteriserer katolsk nådesforståelse.

I katolsk lære fastholdes både meritum-begrebet og retfærdiggørelsen ved tro⁴. Retfærdiggørelsens begyndelse er altid Guds forekommende nåde (gratia praeveniens), men herefter følger en forberedelse i form af en samvirken mellem Gud og menneske. Ved nådens indgydelse (gratia infusa) bliver mennesket i stand til at gøre fortjenstfulde gerninger. Uden nåden formår det naturlige menneske det ikke. Men eftersom det blot kan ske, når man er udrustet med nåden, kan man virkelig tale om "nåden alene".

Interessen samler sig nu om menneskets fremgang i kærlighed, og retfærdiggørelsen anskues da også som en etisk proces⁵. V.h.j.a. de gode gerninger sker der en forøgelse af retfærdigheden. Når det altså hævdes, at retfærdiggørelsen sker ved nåden alene, ved tro, da menes der blot, at troen er frelsens begyndelse⁶ - altså det, som sætter mennesket igang. Herefter skal det så gøre, hvad der står i ens magt at gøre (facere quod in se est).

Det vil i denne forbindelse også være klargørende at se på, hvad man egentlig forstår ved "tro", nærmere bestemt det ofte anvendte begreb "fides caritate formata".⁷ I sig selv er troen en intellektuel handling, hvorved man anerkender kirkens dogmer (fides informis). Men fides informis, der ganske vist intellektuelt set er fuldkommen, er i sig selv død, fordi vil-

jen ikke er rettet mod Gud, men blot mod dogmer. Kærligheden gør imidlertid viljen fuldkommen. Kærligheden må altså forme troen.

Man taler således om, at troen er materien og kærligheden er formen, der skal give troen det rette præg. Kærligheden skal således ikke ændre troen, men derimod mennesket, og det er denne fides caritate formata, der er retfærdiggørende. Først når mennesket har fået denne tro, formår det at elske Gud og dermed gøre fortjenstfulde gerninger. Derved fastholdes både meritum og gratia i selve retfærdiggørelsen.

2.2. Fides Christi.

Mod katolsk lære hævdede Luther, at kærligheden skal ikke forme troen, men den udspringer af troen⁸. Det er dette trosbegreb, der her skal undersøges lidt nærmere.

I Heidelbergteserne nr. 25 siger Luther: "Det er ikke den, som udrætter meget, der er retfærdig, men den, som uden at udrette noget, tror meget på Kristus"⁹. Retfærdiggørelsen er altså helt og fuldt forbundet med troen. For, som Luther siger i forklaringen til tesen: "Den retfærdige lever ved troen" og dernæst negativt udtrykt: "Til retfærdiggørelsen bidrager gerninger intet"¹⁰.

I udtrykket "sine opere" ligger ikke, at Luthers hensigt skulle være, at man ikke skal gøre noget godt. Nej tværtimod! Han vil bare have gerningerne forstået på den måde, at de ikke udvirker retfærdigheden. Men straks efter retfærdiggørelsen følger gerningerne. I stedet for at prøve at gøre noget til vor retfærdiggørelse skal vi altså "multum credit in Christum". Vi må først og fremmest tro på Kristus. Derfor priser han også hele tiden troen højt.

Et eksempel på dette finder vi i Luthers fortale til Romerbrevet i omte-len af Abraham. Her fremgår det, at Abraham "on alle werck alleyn durch den glawben rechtferdiget sey"¹¹. At han således blev retfærdiggjort forud for omskælsens lydighedsgerning, er for Luther et afgørende argument for, at gerninger ikke bidrager til retfærdiggørelsen. Eftersom Abraham forud for loven (både Moses' og omskælsens lov) blev retfærdiggjort ved troen, kaldes han alle troendes far. Og dette er skrevet, siger Luther, for at også vi skal tro.

Foreløbig har vi set på Luthers umiddelbare og enkle understregning af, at troen uden gerninger retfærdiggør. Men vi mangler stadig at bestemme troens væsen og indhold noget nærmere.

2.2.1. Troen opfylder det 1. bud.

I "sermonen om de gode gerninger" kalder Luther troen på Kristus for den første og højeste, allerbedste gode gerning¹². Det er et lidt specielt prædikat, må man nok sige, i betragtning af det, vi indtil nu har mødt

af Luthers skarpe skelnen mellem tro og gerninger.

I konteksten begrundes troen som den højeste, gode gerning imidlertid med et Jesu ord. På jødernes spørgsmål om, hvad man skal gøre for at udføre Guds gerninger, svarede Jesus: "Dette er Guds gerning, at I tror på den, han har sendt" (Joh.6.28-29). Men hovedbegrundelsen finder vi nok i Luthers forståelse af det 1. bud. Althaus¹³ peger på, at Luther i dette bud mødte evangeliet. Det kommer til udtryk i ordene: "Jeg er Herren din Gud". Eftersætningen, "Du må ikke have andre guder end mig" (2. Mos. 20.2-3), er da en opfordring til at tro på Gud.

I budet har Gud altså befalet, at man skal håbe og tro på ham. I tvivler man, da synder man mod det 1. bud. Opfyldelsen af dette bud sker altså ikke med "eusserlichen wercken", men med "ynnerlichem vortrawen"¹⁴. For eftersom Herren alene er Gud, "soltu zu mir allein dein gantze zuversicht, traw und glauben setzen, und auff niemandt anders"¹⁵. At have en Gud er nemlig ikke blot et spørgsmål om at nævne ham med munden, eller tilbede ham i det ydre, "szondern szo du hertzlich yhm trawist und dich alles guttis, gnaden und wohlgefallhens tzu yhm vorsichst"¹⁶.

Med dette vil Luther altså understrege, at troen, fortroelsen og til-liden til Gud er den sande opfyldelse af det 1. bud. Og uden denne er der ingen gerning, der kan opfylde dette bud¹⁷.

2.2.2. Troen opfylder alle bud.

Men ikke nok med at troen er opfyldelsen af det 1. bud: den er samtidig opfyldelsen af alle øvrige bud. Tankegangen bygger på det centrale tema, at den retfærdige skal leve af tro¹⁸. Eftersom retfærdigheden består i troen og ikke i gerninger, er det troen alene, der opfylder alle budene, da man jo ikke kan være retfærdig uden at holde alle Guds bud.

Derfor, siger Luther i "Om et kristent menneskes frihed", skulle det være alle kristnes "eynigs werck und Übung"¹⁹, at de lod ordet og Kristus vinde skikkelse i sig og stadig øvede og styrkede en sådan tro. Thi ingen anden gerning er i stand til at skabe en kristen²⁰. Lidt senere siger Luther så, at "der glaub, darynn kurtzlich aller gebot erfüllung steht, wirt uberflüssig rechtfertigen alle die yhn haben, das sie nichts mehr bedurffen, das sie gerecht und frum seyn"²¹.

2.2.3. Troen forener med Kristus.

Når Luther så stærkt understreger troen, og at troen alene retfærdiggør, er det ikke, fordi troen i sig selv er en fortjenstfuld gerning. Men det skyldes troens objekt: Kristus²². Troen retter sig mod og griber om Kristus. Og ved denne tro forenes sjælen med Kristus, som en brud med sin brudgom²³.

Denne forening tænkes helt konkret i den forstand, at alt hans bliver

mit, og alt mit bliver hans. "So hatt Christus alle güter und seligkeit, die seyn der seelen eygen. So hatt die seel alle untugent und sund auff yhr, die werden Christi eygen. Hie hebt sich nu der frölich wechszel und streytt".²⁴. I kraft af dette salige bytte har Kristus altså fået alle mine forfærdelige synder og båret straffen for dem. Således er jeg ved troen blevet fri fra alle mine synder, da de er blevet Kristi ejendom, og i stedet er jeg blevet tilregnet (imputatio) Kristi retfærdighed.

Troen er altså ikke noget i sig selv. Den er heller ikke en menneskelig forestilling eller drøm.²⁵ Men troen er en leverde, urokkelig tiltro til Guds nåde, så sikker, at man tusinde gange ville dø for den.²⁶

For Luther ville det være utænkeligt, at en sådan tro skulle overlade mennesket til passivitet, hvilket han ellers var blevet beskyldt for.

For troen er ikke en menneskelig mening eller filosofi. "Aber glawb ist eyn gotlich werck ynn uns".²⁷ og p.g.a. det sker der noget. Den forvandler os og dræber den gamle Adam. Den gør os til nye mennesker i hjerte, sind, tanker og alle kræfter og bringer Den hellige Ånd med sig. Det er umuligt, at en sådan levende tro ikke uafslædt skulle udvirke noget godt. Ja troen spørger ikke engang efter, om der er gode gerninger at udføre, for inden man når at spørge, har den allerede gjort dem og er hele tiden i funktion. Men den, som ikke gør sådanne gerninger, er uden tro.²⁸

2.2.4. Troen ærer Gud.

Indtil nu har vi set på Luthers trosforståelse ud fra, hvad der sker med mennesket. Men der er også en anden side, som skal inddrages, nemlig det, at man ved troen ærer Gud.

At tro på en person betyder, at man regner ham for from og sandfærdig, og det er ifølge Luther den største ære, man kan vise et andet menneske. På samme måde er det, når man tror fast på Gud. Da holder man ham for at være sand, from og retfærdig og beviser ham derved den største ære. Omvendt er det den største vanære ikke at tro på ham, for da holder man ham for at være en løgner. Om man så ellers gør nok så mange gode gerninger for at tjene Gud, men ikke har denne levende tro, da værner man ham.²⁹

Om Luthers trosbegreb kan vi altså opsummere, at troen alene hævdes, fordi man alene ved tro bliver retfærdiggjort. Vore gerninger vil, når man bygger på dem, kun forurene troen. Og eftersom Gud kun dømmer sin egen gerning (= Kristus) god, skal vi forholde os til den i tro.³⁰ Troen bestemmes videre som opfyldelsen af det 1. bud og ikke blot det, men også alle de øvrige bud. For i troen får man del i alle Kristi goder, og han har i vort sted opfyldt alle budene, sådan at vi nu kan stå frie og retfærdige over for Gud for Kristi skyld. At tro Gud på denne måde er

det samme som at give ham den bedste ære.

2.3. Person og gerning.

Man kan sige, at Luther har et yderst dynamisk trosbegreb. I stedet for at virke passiverende på mennesker, frembringer troen alle hånde gode gerninger. Når Luther så alligevel i forskellige sammenhænge talte afvisende om de gode gerninger, hænger det sammen med, at man skulle lære at skelne mellem person og gerning.³¹

Retfærdiggørelsen hører til personen og ikke til gerningerne. For det er personen, og ikke gerningerne, der bliver erklæret for retfærdig. Således fremgår det, at ingen gerninger gør personen retfærdig, men man må uden gerninger blive retfærdig ved noget andet. Som eksempel på dette nævner Luther 1. Mos. 4, hvor der står: Gud så til Abel og hans offer. Gud så altså først til personen Abel og dernæst til hans offer. Først blev personen fundet from og retfærdig og dernæst hans offer for personens skyld, ikke personen for offerets skyld. Omvendt hedder det om Kain: Til Kain og hans offer så han ikke. Dvs. først så han ikke til personen og dernæst ikke til hans offer.

Det altså umuligt, at en gerning kan være god for Gud, medmindre personen i forvejen er god. Omvendt er det umuligt, at en gerning er ond for Gud, medmindre personen i forvejen er ond. Således udlæder Luther, "das zweyerley gutte werck sind: Ettlich tzuuor, ettlich nach der rechtfertigung. Die tzuuor gehen, sheynen nur und sind keyn nutz, die aber folgen, die sind rechtschaffenn gutt".³²

Det er min opfattelse, at vi netop her er ved kernen i Luthers forståelse af forholdet mellem tro og gerninger. I talen om retfærdiggørelsen koncentrerer Luther sig udelukkende om personen og ser helt bort fra gerningerne, uanset hvor stærkt de kommer i betragtning som følge af retfærdiggørelsen.³³ Luthers hovedinteresse er altså, at personen hele tiden må være god og from forud for alle gerningerne, således at de gode gerninger følger bagefter og udgår fra den gode og fromme person.

Det er i denne sammenhæng, at Luther udtalte de to berømte sætninger: Gode, fromme gerninger gør aldrig en mand from og god, men en god, from mand gør gode, fromme gerninger.³⁴ Som eksempel på dette nævner Luther træet og frugterne. Træet må være der før frugterne, og træets beskaffenhed er afgørende for frugten. Et godt træ bærer god frugt, og et dårligt træ bærer dårlig frugt. Det er ikke træet, der vokser på frugten, men træet bærer frugt. Således også med mennesket. Dets gerninger gør ikke mennesket godt eller ondt, men mennesket gør gerninger, som er gode eller onde.³⁵

Vil man altså gøre gode gerninger, skal man ikke begynde ved gerningerne

men ved personen, som skal gøre gerningerne. Men eftersom det alene er troen, der gør personen god og tilsvarende vantroen, der gør personen ond³⁶, skal man, siger Luther i prædiken over Gal. 4, høre Kristus og tro på ham. Fra at være en Kain må man blive en Abel og derefter ofre sit offer. Til retfærdiggørelsen af personen hører nemlig intet andet end at høre Jesus Kristus og tro på ham som vor saliggører. I og med retfærdiggørelsen giver Gud også Helligånden, der så omdanner personen til et nyt menneske, som har lyst til det gode. Denne person gør da indel gode gerninger³⁷.

2.4. Afvisning af gerninger.

I det foregående har vi flere gange set, at Luther, samtidig med at han udtalte sig positivt om gerningerne, dog kunne afvise dem totalt. Det skete i forbindelse med forståelsen af retfærdiggørelsen. Hertil jeg mener, at det ville være passende at give en mere sammenhængende fremstilling af Luthers afvisning af gerninger med særlig henblik på at undersøge intentionen bag afvisningen.

2.4.1. Gerningsretfærdighed.

Luther har selv flere gange udtalt sig om hans skarpe afvisning af gerningerne. Det giver sig selv, når folk netop har anklaget ham på dette punkt. Det interessante ved afvisningen er, at det ikke skyldes gerningerne i sig selv. Det er altså ikke fordi gerningerne er onde, men de afvises p.g.a. det motiv, personen knytter til dem.

I "Om et kristent menneskes frihed" siger Luther, at når gerningerne gøres i den mening, at man ved dem bliver fromme og salige, da er disse ikke gode, men rent ud fordømmelige³⁸. Ud fra disse motiver er gerningerne blevet til en konkurrent til nåden, og dermed er man med en i og for sig god gerning blevet "eyn voruolger des glawbens"³⁹. Såfremt man mener at ville opnå noget hos Gud med sine gerninger, da er de dødssynder, hvor flotte de end ser ud⁴⁰. "Drumb vorwerffen wir die gutte werck", ganske vist ikke for deres egen skyld, men p.g.a. den urigtige tilføjelse og falske mening, som medfører "das sie nur gutt scheynen, und seyn doch nit gutt"⁴¹.

Forkastelsen af de gode gerninger er radikal. Selv ritualer, kirkeudmykning osv. går ikke ram forbi. Årsagen til, at Luther så ofte har talt imod pømt og pragt og ligefrem forkastet det, er, at det ikke sker i tro, "szondern unter tausent nit einer ist, der nit sein trawen drein setzt, vormeynt dadurch gottis huld zuerlangen und seiner gnad furtzukommen, einen Jarmarcht dorauz zumachen, welch got nit leiden kan"⁴². Men var disse gerninger på den anden side set sket i tro og tillid til Gud, så var de prisværdige⁴³.

2.4.2. Intentionen bag afvisningen.

Principielt burde Luther altså ikke afvise gerningerne. Men eftersom menneskene altid vil stole på egne gerninger og dermed gennem gerningsretfærdighed søge at opnå noget hos Gud, forkaster han disse gerninger, der ellers i sig selv er gode.

Den stærke afvisning af gerninger kunne få det til at se ud som om, Luther blot var interesseret i det religiøse, og at gerningerne ingen betydning havde for ham. Men hvis man vil hævde dette, må man være klar over, at man kommer til at stå i modstrid med Luthers egne udtalelser. Bl.a. i "sermonen om de gode gerninger" siger Luther, at når han har fremhævet troen så meget og forkastet sådanne vantro gerninger, skyldes det, at han har villet lære folk rette, gode gerninger, nemlig dem som kommer fra troen⁴⁴.

Formålet med afvisningen af gerninger har for Luther uden tvivl været at opbygge troens nye liv. For at det kunne ske måtte han tale negativt om gerningerne. Jeg mener, at Bring her karakteriserer situationen meget præcist, idet han siger, at Luthers afvisning af gerninger er en afvisning af en helt anden religionstype. De gerninger, han afviser, er således des udtryk for en helt anden frelsesvej, modsat den som Luther betegner med "tro". "Då Luther polemiserer mot gärningarnas religion, rikter han sig mot ett gudsförhållande, mot en bestämd religion, artskild från tron, ja dennas diametrala motsats. Därmed följer emellertid på intet sätt, att han skulle polemisera mot sedlighet eller gärningar i betydelse av etisk erfarenhet eller mot all sedlighet, eller att han skulle värdera det etiska i förhållande till det religiösa och tillerkänna det etiska överhuvud et lägre värde än det religiösa, varföre det kunde underordnas det religiösa"⁴⁵.

Vi kan således konkludere, at Luther rent faktisk forkastede gode gerninger. Men det skete ikke, fordi han var uinteresseret i det etiske. Tværtimod! Netop fordi han ønskede at fremme de rette og gode gerninger, som udspringer af troen, forkastede han de gerninger, der bliver gjort for at opnå fortjeneste hos Gud. For gerningsretfærdighed er i klar strid med både troen og kærligheden⁴⁶. På trods af Luthers klart udtalte hensigt med forkastelsen af de gode gerninger, kommer man dog ikke uden om at måtte konstatere, at der rent faktisk foreligger en spænding mellem hans udtalelser om henholdsvis forkastelse og nødvendigheden af de gode gerninger.

Før vi går over til at se på gerninger som troens frugt, skal vi undersøge Luthers forståelse af det nye liv - det liv som leves i troen på Kristus.

2.5. Livet under nåden.

Det foregående har vist, at Luther regnede med, at man ved troen fik et helt nyt liv - et liv hvor Helligånden omskabte mennesket, så det fik lyst og kærlighed til det gode. Men hvordan er det egentlig at forstå i forholdet mellem tro og gerninger? Har en kristen udelukkende lyst til at gøre gode gerninger? Bliver man efterhånden syndfri? Det er nogle af de spørgsmål, som her skal undersøges.

2.5.1. Gratia og donum.

Specielt i Latomusskriftet opererer Luther med begreberne "gratia og donum". I evangeliet har vi modtaget to goder: Gaven for synden og nåden for vreden.⁴⁷ Nåden er vredens modsætning, og karakteristisk for både nåden og vreden er, at de er "extra nos".⁴⁸ Om gratia gælder det, at Gud for Kristi skyld antager synderen - og vel at mærke helt og fuldt. Og omvendt, de, som er genstand for hans vrede, er det helt og fuldt. Man kan altså ikke være mere eller mindre under Guds nåde. Enten er man det, eller også er man det ikke. For Gud deler ikke denne nåde.⁴⁹

Donum er Helligånden og dens gaver, som er udgydt i os, for at udrense synden.⁵⁰ Guds gave er da lig med troen på Kristus.⁵¹ Hvor det om gratia gælder, at der var tale om noget fuldkomment og helt, gælder det for donum, at det er ufuldkomment og delt. Gennem gratia er alt tilgivet, men gennem donum er endnu ikke alt lagt.⁵² Med donum udtrykkes altså en helbredelsesproces, som endnu ikke er afsluttet.

Luther er flere steder opmærksom på forskellen mellem gratia og donum, hvor gratia da er et større gode end donum.⁵³ Prenter har en længere diskussion om deres indbyrdes relationer ud fra Luthers egne udtalelser,⁵⁴ og resultatet af hans overvejelser er, at "deres forhold kan ikke udredes logisk, men det kan forstås kristologisk. Kristus er forbindelsen mellem gratia og donum. Kun i Kristus kan nemlig gratia og donum anskues som virkelighed. Uden for Kristus er de tomme begreber".⁵⁵

Det afgørende er heller ikke at give en logisk udredning af forholdet mellem gratia og donum, men at understrege, at nåden og vreden er uden for os, hvorimod synden og troen er inden i os. Nåden og vreden er totale, hvorimod synden og troen er partielle.⁵⁶ Over for gratia er der ingen synd, da personen står helt velbehagelig over for Gud; men over for donum er der synd, og donum skal da udrense og besejre denne synd.⁵⁷

Vi ser altså, at der ifølge Luther i kristenlivet er tale om noget totalt og noget partielt. Noget der er fuldkomment, og noget der endnu ikke er det. Ved retfærdiggørelsen begynder en kamp mellem ånd og kød. De kødelige menneske (mennesket uden for nåden) kæmper ikke, fordi det alene er kød (totus carnalis). Men ved retfærdiggørelsen er mennesket

ikke alene kød, men også ånd.⁵⁸ I sammenhæng med gratia står donum så i en stadig kamp mod synden. I forbindelse med denne kamp og lagende processer,⁵⁹ kan man tale om menneskets delthed.⁶⁰

I og med, at troen indebærer, at synden renses ud, skulle man mene, at mennesket efterhånden blev syndfri. Det mener Luther imidlertid ikke. Tværtimod hævder han, at mennesket hele livet igennem er en synder, samtidig med, at det ved troen på Kristus er retfærdig. Det er således "simul justus et peccator".

2.5.2. Simul justus et peccator.

Med dette udtrykker Luther en totalitet. Man er helt og holdent retfærdig i kraft af Kristi tilregnede retfærdighed, og samtidig er man helt og fuldt synder, idet hele ens natur er syndig og uren.⁶¹ At mennesket bestemmes som justus er ikke en dom i etisk henseende, men udtryk for troens fortrosning til Kristi retfærdighed, extra nos. Tilsvarende gælder det, når mennesket bestemmes som peccator. Det er ikke udtryk for menneskets empiriske virkelighed, men resultatet af dets møde med Gud.⁶² Begge leddene i udsagnet "simul justus et peccator" er således trosudsagn.⁶³

Specielt i Latomusskriftet er Luther optaget af at beskrive synden i dens radikalitet og dens forbliven i mennesket efter døben. Luther hævder, at enhver god gerning er synd.⁶⁴ Der er nok ingen tvivl om, at Luther har ret i, at vi ved forståelsen af synden står ved en skillevej.⁶⁵ Er synden af en sådan beskaftethed, at den kan overvindes, således at retfærdiggørelsen bliver en fremadskridende proces, idet man gør gode og fortjenstfulde gerninger? Eller er vore gode gerninger af en sådan art, at de ikke kan bestå for Guds dom,⁶⁶ så man derfor alene må henfly til Guds nåde i Kristus Jesus?

Som skriftbevis for læren om "simul justus et peccator" anvender Luther bl.a. Rom. 7. Her bekender Paulus, at han er kødelig, ikke har været kødelig. I sindet er han åndelig, men i kødet er han kødelig. Det ene menneske, Paulus, bekender altså begge dele om sig selv. Under nåden er han åndelig, men under loven er han kødelig.⁶⁷ Så længe et menneske lever på jorden, vil det ikke kunne løsrive sig fra betegnelsen totus caro. Selv de gerninger, Gud gør gennem mennesket, er synder.⁶⁸

Så nævner her, at man har protesteret mod Luthers opfattelse ud fra den betragtning, at han med denne lære skulle nægte etisk fremskridt og dermed komme til at lamme etisk aktivitet.⁶⁹ Men her er det vigtigt at være opmærksom på, at Luther bevæger sig i den dimension, hvor alt samler sig om menneskets stadige nye møde med Gud i ordet om Kristus. I mødet med Kristus skal udtrykket "simul justus et peccator" forstås.

Det må også understreges, at "justus" for Luther ikke er et abstrakt, filosofisk begreb, men at den retfærdige er den, der i Kristus er frigjort fra syndens magt og overført til det nye livs lydlighed og tjeneste. Derfor lever en kristen ikke længere efter kødet, men efter Ånden. Selvom synden er overvundet i Kristus, er man dog helt og fuldt peccator, dvs. at intet af ens liv og virken kan bestå for Gud. Og derfor må man have al sin fortrosning i Kristi fremmede retfærdighed (*inutilia alienum*).⁷⁰

Det er klart, at Luthers lære om simul justus et peccator kan misbruges, så man ikke kæmper mod synden, da man alligevel ikke kan overvinde den. Men da skal man også understrege, at der er tale om misbrug og misforståelse af Luthers lære. For den retfærdige vil altid kæmpe mod synden.

2.5.3. Lov og evangelium.

Grundtonen og den røde tråd i hele dette afsnit om troen alene der retfærdiggør har været begrebsparret lov og evangelium. Når det ikke tidligere er behandlet selvstændigt, skyldes det, at jeg mener, at behandlingen af lov og evangelium vil være udmærket som en sammenfatning af afsnittet.

Når Luther i "Om et kristent menneskes frihed" skal til at forklare, at man bliver salig ved troen alene, uden gerninger, siger han, at man må vide, "das die gantze heyliche schriftt wirt yn zweyerley wort geteyllet, wilche seyn Gebot oder gesez gottis und vorheyschen oder zusagunge".⁷¹ Loven lærer os mange slags gode gerninger, men dermed er de endnu ikke gjorte. Loven anviser det gode, men giver ingen kraft til at gøre det. Derfor, siger Luther videre, er loven kun bestemt til at vise mennesket sin uformuenhed til det gode, så det kan lære at fortvivle over sig selv.⁷²

Når det er sket, træder et andet ord til, der siger: Hvis du vil opfylde alt det, budene kræver af dig, så tro på Kristus, i hvem jeg tilsliger dig al nåde, retfærdighed, fred og frihed, "glaubstu, so hastu, glaubstu nit, so hastu nit".⁷³ I evangeliet modtager vi altså alt det, som loven fordrer af os.⁷⁴ Fordi ordet om Kristus er et sådant herligt budskab, skal det altid forkyndes, og det skal ske på en sådan måde, at troen vokser frem og bevares.⁷⁵

Eftersom evangeliet alene er i stand til at skabe kristne og bevare dem i en sand tro, der virker i kærlighed, kan det undre, at Luther taler om forkyndelse i lov og evangelium og ikke bare evangelium. Hvad skal loven egentlig gøre godt for, når man ved evangeliet er blevet løst fra dens krav?

For Luther er det klart, at talen om evangeliet skal forstås absolut. Kristus har virkelig gjort mig fri fra lovens krav og af nåde skænket

mig sin retfærdighed. Når Luther alligevel ønsker, at loven stadig skal forkyndes, hænger det ikke sammen med en brist ved evangeliet, men med menneskets syndige natur. Som kristen er man stadig synder. Som totus caro vil man hele tiden stole på sig selv og alt ens eget. For at man ikke skal leve i denne sikkerhed og stole på egne gerninger og dermed værre Kristus, skal loven forkyndes.⁷⁶

Loven skal da vise, at Gud dommer efter, hvad der skjuler sig i hjertet. Hans lov kræver ikke bare ydre gerninger, men hjertets dyb. Af fri lyst skal man med glæde opfylde budene. En gerning, hvor hjertet ikke er med, straffer loven som hykleri.⁷⁷ Lovens hensigt er altså at ydmyge os, og det sker, når loven og naturen møder hinanden i forkyndelsen.⁷⁸ Da drives man til at søge hjælp andetsteds end hos sig selv.⁷⁹ Det er således lovens opgave at drive mennesket mod Kristus.⁸⁰ Eftersom et kristent menneske hele livet igennem er en synder, skal loven hele tiden kaste mennesket mod Kristus, for at man skal stole på ham alene.

Længere når et kristent menneske egentlig ikke. Fremgang i kristenlivet, i helliggørelsen, er ikke umiddelbart identisk med den reelle fromheds konstaterbare tiltagen, men er derimod en stadig henflyen til Kristi fremmede retfærdighed. Fremgang er ifølge Luther at begynde forfra. Så længe man lever her på jorden, når man aldrig ud over det at forkaste alt ens eget, inclusive real fromhed og henfly til Guds nåde i Kristus Jesus.⁸¹

Et sådant liv under lovens og evangeliets tiltale er et liv, hvor man gør gode gerninger. I prædiken over Gal. 4 siger Luther i forbindelse med talen om lov og evangelium, at der til retfærdiggørelsen ikke hører andet end Kristus og troen på ham, og hvis man kommer med egne gerninger, hindrer man blot evangeliet. Og videre siger han: "Widerumb tzu den guten wercken gehöret nichts denn die rechtfertigung (denn wer do rechtfertigt ist, der thutt gutt und sonst niemant, und allisz, was er, also rechtfertigt, thutt, ist gutt, on alle unterscheyd der werck)".⁸² Det er sådanne gerninger, vi i det følgende afsnit skal se lidt nærmere på, idet jeg mener, at der om de gode gerninger trods alt er mere at sige, end Luther giver udtryk for i ovenstående citat.

3. Gerninger som troens frugt.

Den ved tro retfærdiggjorte gør gode gerninger. Det er hverken noget han skal gøre, eller noget han eventuelt kan gøre, men noget han gør. For Luther er dette lige så naturligt, som det at vi spiser og sover. Der er ingen lov, der befaler os at spise og sove, men alligevel gør vi det.¹

Og en kristen, der ikke mere er under loven, gør alligevel gode gerninger. Mange steder virker det som om, at hermed er alt sagt. Og dog kan Lut-

her i samme åndedrag tale skarpt om gerningernes nødvendighed². Når Luther så sorgløst regner med, at de gode gerninger bliver gjort, når bare troen er til stede, hænger det sammen med hans forståelse af henholdsvis tro og gerninger og deres indbyrdes relationer.

3.1. Helligånden som skaber af tro og gerninger.

I det foregående har vi set utallige eksempler på, at Luther forkastede gerninger og ophøjede troen. Gerningerne blev ikke forkastet, fordi de var onde i sig selv, men fordi mennesket først skulle føres til en sand tro på Kristus og derpå gøre gode gerninger³. Hverken tro eller gerninger skal forstås som personens egne præstationer, men er begge virket af Helligånden⁴. Den retfærdiggørende tro er nemlig ikke blot en tro, hvor man holder noget for sandt (fides informis)⁵, men en tillid til Kristus, hvorved han ved sin hellige Ånd omskaber os.

I og med at troen betragtes som en levende, skabende, virksom og mægtig ting, er det umuligt, at den ikke bestandig udretter noget godt⁶. Således siger Luther også om gerningerne omtalt i Rom. 12, ganske vist lidt humoristisk, men alligevel med en klar pointe: "Das sind die werck, die eyn Christen thut, denn wie gesagt ist, glawb feyret nicht"⁷. Uafledeligt vil troen manifestere sig i gerninger som ydre tegn på troen, dvs. som troens frugter. For den retfærdiggørende tro er af en sådan beskaffenhed, at selvom man bliver retfærdig uden gerninger, vil man ikke vedblive at være uden gerninger, når man er blevet retfærdig⁸.

Undertiden kan man høre forholdet mellem tro og gerninger fremstillet på den måde, at vi bliver frelst ved troen alene. Når det så gælder det at leve som kristen, skal loven forkyndes for at fremme og virke de gode gerninger. Hermed mener man at forkynde lov og evangelium. Men ifølge Luther er dette ikke korrekt. For ham er det sådan, at Helligånden virker både troen og gerningerne⁹. Det er altså ikke loven, der virker de gode gerninger¹⁰. Noget andet er, at Helligånden skaber kærlighed til loven og dermed lyst til at leve i overensstemmelse med den, idet man som et Guds barn har fået et andet forhold til Guds vilje¹¹.

Det afgørende er altså, at troen er værkmester og befalingsmand i alle gerningerne, ellers er de intet værd¹². For gerningerne er ikke velbehagelige for deres egen skyld, men for troens skyld - troen som lever og virker i hver eneste gerning¹³.

3.2. Gerningernes plads.

Lige så vigtigt det er for Luther at tale om de gode gerninger som troens frugt, lige så vigtigt er det at understrege, hvor de hører til. Om de gode gerninger siger Luther i en prædiken over Matt. 11: "Alle andere werck auszer dem glawben sollen wyr auff den nehisten richten, denn gott foddert

von uns keyn werck an yhm tzu thun, denn alleyn den glawben durch Christum"¹⁴. Coram deo skal der alene være tro. Coram hominibus skal der derimod være gerninger. Videre siger han, at man ikke skal tænke på andet end at handle mod sin næste, sådan som Kristus har handlet mod os. Alle ens gerninger og hele ens liv skal være rettet mod sin næste¹⁵.

Tankegangen bag dette er, at Gud har ikke brug for vore gode gerninger, og derfor skal man orientere gerningerne ud fra næstens behov¹⁶. Gerningernes værdi, skal altså ikke måles ud fra, om de er gode og fromme i sig selv, men om de er til nogen nytte for næsten. For kærligheden fordrer gerninger, som gavner noget. Det store forbillede i dette er Kristus selv. Han, som var af guddommelig skikkelse og ikke havde nødig at virke og lide for at blive salig, frasagde sig dog alt og påtog sig en tjeners skikkelse alene til vort bedste. Skønt han var fri, blev han dog for vor skyld en træl¹⁷.

Ved pointeringen af, at gerningerne skal tjene næsten, et ikke alt sagt om deres plads. I "Om et kristent menneskes frihed" taler Luther om, at gerninger skal gøres her i livet, for at legemet skal tvinges og opøves v.h.j.a. faste, vågen, arbejde og al slags rimelig tugt, "das er dem ynnelichen menschen und dem glawben gehorsam und gleychformig werde"¹⁸. Det nye liv (ynnerlichen menschen) er konformt med Guds vilje. Men kødet har en modstræbende vilje, og v.h.j.a. gerninger, bl.a. rettet mod sig selv, skal man søge at dæmpe denne¹⁹.

Sådanne gerninger sammenligner Luther med de, som Adam og Eva gjorde i Paradiset. Det var ikke nødvendigt for dem at gøre gerninger for at blive fromme, da de var skabt fromme. Men for at Adam ikke skulle drive ørkesløs omkring, gav Gud ham forskelligt arbejde. I troen er mennesket på ny hensat i Paradiset og behøver ingen gerninger for at blive from. Men for at den troende ikke skal gå ørkesløs omkring, har Gud befalet ham sådanne frie gerninger²⁰.

I sandhed er dette en lidt anden motivering for gerningernes udførelse end den første, der var orienteret ud fra næstens behov. Alligevel vil jeg ikke vove at påstå, at der er tale om en modsætning mellem gerninger rettet mod næsten og gerninger rettet mod sit eget legeme. Målet for gerninger rettet mod sig selv er jo ikke egoismen, men netop en kamp mod egoismen. Det er troens kamp mod det onde²¹, og det er netop det menneske, der står i denne kamp, der er i stand til at tjene næsten. Så i stedet for at tale om en modsætning er det nok mere dækkende at sige, at disse to slags gerninger (rettet mod sig selv og mod næsten) supplerer hinanden²².

3.3. Gerningernes art.

I og med talen om gerningernes plads er der også sagt en del om deres art. Når de gode gerninger bestemmes som de, der er nyttige og gode for næsten, må mange selvopdigtede gerninger, der ikke bliver gjort for at tjene næsten, forkastes²³.

Luther er overbevist om, at folket har indsnævret de gode gerninger, så de kun handler om f.eks. det at bede i kirken, faste og give almisser²⁴. Hele "sermonen om de gode gerninger" er en polemik mod denne indsnævring af de gode gerninger. Hovedbegrundelsen er, som vi har set det tidligere, at en gerning, der er gjort i tro, og som dermed udspringer af troen, er en god gerning. Det er troen alene, der gør alle gerningerne gode²⁵; thi i troen har man tillid til Gud i alt, hvad man gør. Om det så gælder så ringe en ting, som at tage et halmstrå op, da vurderes gerningen som god, såfremt den er sket i tro. Er troen derimod ikke til stede, er gerningen ikke god, selvom den nok så stor i sig selv²⁶.

Det afgørende er altså, at ved troen bliver alle gerningerne lige. Al den forskel der kan være på gerninger, om de er store eller små, er ved troen faldet bort²⁷. Ud fra dette hovedsynspunkt er der to linjer i sermonen, som skal trækkes frem til belysning af gerningernes art: 1. Gerningerne er befalede og 2. Kaldsetikken.

3.3.1. Gerningerne er befalede.

Den, som vil vide besked om og gøre gode gerninger, behøver ikke at kende andet end Guds bud. Der gives nemlig ikke andre gode gerninger end dem, som Gud har påbudt²⁸. Så klart udtrykker Luther sit syn på gode gerninger i indledningen til "sermonen om de gode gerninger". Ved gennemgangen af de enkelte bud i sermonen vender han hele tiden tilbage til dette tema. I Guds bud har vi en klar anvisning på, hvad gode gerninger er. Og hvis man ville følge disse bud, ville man have mere end nok at gøre²⁹. Poin-ten hos Luther er, at de gode gerninger altid ligger for hånden i store mængder og omringer en fra alle sider³⁰. Polemikken i disse ord retter sig tydeligt mod folkets selvvalgte gerninger³¹.

Ifølge Luther er det den onde ånd, der står bag sådanne selvopfundne tilsyneladende gode gerninger. For kan Djævelen ikke få menneskene til at gøre onde gerninger, så kæmper han for, at det bliver selvvalgte gerninger. Men Guds vilje er, at man ikke skal vige fra hans bud, hverken til højre eller til venstre³².

3.3.2. Kaldsetikken.

Konsekvensen af, at Gud i de ti bud har anvist de gode gerninger, og at alle gerningerne er lige ved troen, bliver for Luther en stærk understregning af kaldsetikken. I forbindelse med udlægningen af det 2. bud omtaler

Luther et stakkels menneske, der gør store og velbehagelige gerninger. Ganske vist kunne man ikke se mange og store gerninger, men hjemme hos sig selv i sit hus priste han Gud med glæde, når det gik ham godt og påkaldte Gud med fuld tillid, når noget ramte ham. Modsætningen er ham, der drager på valfarter, skænker til kirker, faster osv., og dog helt har glent, at det største af alt er at prise Gud³³. En sådan gerning, hvor man priser og lover Gud, ser måske ikke ud af så meget i menneskenes øjne, men ikke desto mindre har Gud behag i den, idet den er udført i tillid til ham.

Karakteristisk for sådanne gerninger er, at jo højere og bedre de er, desto mindre glimrer de³⁴. Det gælder f.eks. forældrenes ansvar over for børnene. Ifølge Luther ligger der netop i hjemmet mange gode gerninger lige foran en. Børnene skal passes og opdrages. Ansvaret er stort. Men mange forældre påskønner ikke denne velsignede tjeneste for "es gleissat nit". Djævelen og "kødet" vil hellere have menneskene til at løbe fra det ene til andet for at udøve store og prangende gerninger, men som dog ikke er befalede af Gud³⁵.

I stedet for at lade sig lede af motivet om ens gerninger synes store i andres øjne, skal man altså se på ens ægteskab, hjem og alle pligter der som "ein rechte kirche, ein auszerwelet closter, ja ein Paradis"³⁶. Det er altså ikke nødvendigt at løbe langt efter de gode gerninger eller at spørge efter dem, for foran ens dør og i ens hjem melder der sig dagligt sådanne gode gerninger³⁷.

Som sammenfatning af overvejelserne angående det at tjene Gud i kald og stand siger Luther, at disse gerninger er indbefattet i ordene lydighed og omhu³⁸. De underordnede skal vise lydighed og de overordnede omhu. "Das ist yhr weg zum hymel, und yhr besten werck, die sie mugen thun auff erden, damit sie anghemer sein fur got, dan ob sie sonst eytel wundertzeichen theten"³⁹. Den, som således tager vare på sig selv og sin stand og ikke bryder sig om andet end det, han gør rige og gode gerninger. Men rigdommen ved disse gerninger er skjult for det menneskelige øje - kun Gud bemærker skønheden ved disse gerninger⁴⁰. Det afgørende er altså ikke gerningernes størrelse, men om man ved, at de behager Gud⁴¹.

3.4. Tro og kærlighed.

I det foregående afsnit om gerningernes art blev det understreget, at de gode gerninger er befalede af Gud. Det kunne måske virke som om, at gerningerne igen var kommet ind under lovens dommer og herredømme. Men sådan forholder det sig rent faktisk ikke. Med gennemgangen af budene ønskede Luther blot at understrege, at gerningerne skulle være barmhjertighedsgerninger mod vor næste og ikke selvopdigtede egoistiske gerninger. Budene anviste altså de rette, gode gerninger.

For at belyse sådanne gode gerninger nærmere vil jeg inddrage et andet aspekt derved, nemlig kærligheden. I prædiken over Matt. 11 fremgår det, at det er et yderst centralt begreb for Luther. "Wie wir nu ynn allen euangelion gesagt haben, das wir die tzuwo lere drausz nemen, Glauben und lieben, odder gutte werck empfaen und ertzeygen, Szo sollen wir hie auch thun, den glauben preyszen und die liebe uben: der glaub empfaen die gute werck Christi, die liebe thut gutte werck dem nehisten".⁴²

Der er nok ingen tvivl om, at vi med temaet "tro og kærlighed" er nået til kernen i Luthers forståelse af kristenlivet.⁴³ Tro og kærlighed svarer til person og gerning i den forstand, at troen knyttes til personen og kærligheden til gerningerne. Tro og kærlighed hører uløseligt sammen, men skal på den anden side også holdes adskilt.⁴⁴ (Jfr. forholdet mellem person og gerning). Luther kommer med et originalt eksempel på dette, idet han med tro og kærlighed placerer mennesket mellem Gud og næsten som et forbindelsesled ligesom et rør, der tager imod fra oven og giver videre forned.⁴⁵

Denne proces pågår til stadighed, idet man modtager kærlighed fra Gud og giver den videre til næsten. Lørdag⁴⁶ kalder dette øvelse, og han påpeger med rette, at kærligheden fra Himmelen ikke har frit løb gennem røret ud til næsten, for kærligheden skal gennem røret, dvs. mennesket. Men i øvelsen bliver tro og kærlighed til virkelighed, og derved strømmer kærlighed spontant ud til andre.

Det er i dette spændingsfelt mellem tro og kærlighed, vi skal forstå Luthers to teser om et kristent menneske:

1. Et kristent menneske er en fri herte over alle ting og ikke underordnet nogen.
2. Et kristent menneske er en ufri tjener i alle ting og underordnet enhver.⁴⁷

Tro og kærlighed - det er at være på en gang helt og holdent fri og helt og holdent i tjeneste.⁴⁸ Det er en paradoksal formulering, men sagligt set udtrykker den en sammenhæng mellem frihed og tjeneste. Det er et spændingsfelt, som kommer til udtryk i kristenlivet - et spændingsfelt som skal være der, og som kun kan bestå, når man på samme tid kan holde tro og kærlighed skilt fra hverandre og knyttet sammen. Som tidligere nævnt er Jesus her det store eksempel til efterfølgelse. Ligesom Kristus må vi kalde os frie kongebørn, hvem intet er pålagt, men som dog villigt underkaster sig og gør sig til tjener.⁴⁹ Fra Kristus strømmer der rige gaver til os, ikke fordi vi skal beholde dem, men for at de skal strømme videre til dem, som trænger til Kristi kærlighed.

Luther udtrykker det så radikalt, at jeg endog skal stille min tro og

retfærdighed frem for Gud for min næste for at dække over hans synder og tage dem på mig og handle som om, de var mine egne. Det er netop det, Kristus har gjort for os alle.⁵⁰ Sagt med andre ord: Kærlighedens væsen er, at jeg er Kristus for min næste. For kærligheden søger ikke sit eget, men hvad der gavner næsten.⁵¹

3.5. Uløselig enhed mellem tro og gerninger.

Sammenfattende kan man sige, at der for Luther er en uløselig enhed mellem tro og gerninger. Det er lige så umuligt at skille gerninger fra tro, som det er at skille varme og lyset fra ilden.⁵² At tale om tro uden gerninger eller gerninger uden tro er ganske enkelt alternativer, der ikke eksisterer. Ikke desto mindre er mange blevet fanget ind af disse falske alternativer. Man kan her bare henvise til Konkordieformlens formulering af problemet (se s.1 i denne opgave). Viser dette ikke med al tydelighed, at man har opereret med alternativer? Men for Luther hører tro og gerninger uløseligt sammen. I troen ligger der simpelt hen handling. Det hænger sammen med, at troen er en Guds gave og ikke en menneskelig præstation eller en intellektuel tilslutning. Og den tro, som Gud giver, er en tro, som er virksom i kærlighed.

Enheden og sammenhængen mellem tro og gerninger udtrykker Luther som, "das eyn Christen mensch lebt nit ynn ym selb, sondern ynn Christo und seyenn nehstenn, ynn Christo durch den glauben, ynn nehsten durch die liebe".⁵³ Disse to steder lever et kristent menneske. Som fri, og dog som alles tjener. For Kristi skyld giver man frivilligt afkald på alle sine privilegier og tjener næsten, der har brug for mine gerninger. Troen er således en levende kilde til kærlighed og glæde i Gud, og kærligheden er en kilde til et frit, villigt og muntert liv i uselvisk tjeneste for næsten.⁵⁴

4. Iustitia civilis.

I hele denne opgave har vi set på gerningerne som udtryk for iustitia actualis, dvs. troens fremtræden i det ydre, i kærlighed.¹ Opgaven har også vist, at troen ifølge Luther ikke kan skilles fra gerninger. For trosretfærdigheden (iustitia originalis) fremtræder i iustitia actualis.² Selvom det egentlig ikke hører med i denne opgave, vil jeg her til sidst kort se på gerningerne, som de kommer til udtryk i den ydre moral (iustitia civilis).³ Det vil jeg gøre for at sætte Luthers forståelse af gerninger ind i en større sammenhæng.

For Bring er det afgørende nødvendigt, at man i forståelsen af Luther skelner skarpt mellem iustitia actualis og iustitia civilis.⁴ For Luther skete der imidlertid flere gange en sammenblanding. Bring er klar over dette og nævner bl.a., hvor vigtigt det er, at vi skelner mellem Luthers

intentioner og hans direkte udtryksmåde, eftersom han ofte udtrykte sig på en sorgløs måde⁵. Dette er blot nævnt som ankyndning af nogle problemstillinger, som det dog er umuligt at komme nærmere ind på i dette korte rids. Men på trods af problemerne mener jeg alligevel, at det er muligt at trække nogle overordnede linjer angående gerningerne inden for iustitia civilis.

Principielt har iustitia civilis intet med gudsforholdet at gøre. Den betegner ingen frelsesvej, og når gerningerne blot holdes væk fra gudsforholdet, anser Luther dem for gode og nødvendige⁶. Men selvom gerningerne ikke har noget med gudsforholdet at gøre, er det alligevel Gud, som har ønsket og befalet dem. For at opretholde ro og orden i samfundet har Gud indsat øvrigheden, som skal straffe det onde og belønne det gode. På dette plan, mennesker imellem, skal loven herske, og det er det, som kaldes lovens 1. brug eller usus civilis. Loven som udtryk for Guds vilje skal fremtvinge gerninger vendt mod næsten⁷. Med dette er vi inde i det, som Luther kalder det verdslige regimente, og vi forstår det måske bedst ved at lave en hurtig sammenligning med det åndelige regimente⁸. Først skal det dog understreges, at det er Gud, som har indsat begge regimenter og hersker i dem begge, altså ikke bare i det åndelige. Ligeledes lever den kristne både i det verdslige- og i det åndelige regimente.

Hensigten med det verdslige regimente er, at det skal sørge for ydre orden i samfundet. Hvis menneskene blev overladt til sig selv, ville samfundet gå i opløsning. For at hindre et sådant kaos har Gud uddelegeret sin magt til øvrigheden, for at den med sværdet, skal stå det onde imod. V.h.j.a. fornuften og den civile lov skal øvrigheden sørge for de bedst mulige forhold mennesker imellem⁹.

I det åndelige regimente er målet menneskenes evige frelse. Her regerer Gud på en direkte måde gennem nådemidlerne. I sakramenterne er Gud nemlig selv nærværende og skænker frelsen. Forkyndelsen gennem prædikanterne skal lyde i lov og evangelium. Her det lovens 2. brug, der er tale om.

Toregimentelæren viser klart, at Luther var interesseret i at fremme det gode på det medmenneskelige plan. Men han har ikke tillagt det verdslige regimente nogen frelsende og fornyende kraft. Det er alene forbeholdt det åndelige regimente. Thi omskabelse af hjertet kan alene ske ved Helligåndens gerning gennem evangeliet.

5. Konklusion.

Da jeg har sammenfattet undervejs i opgaven, vil jeg her i konklusionen forsøge at samle trådene for hele opgaven.

I denne opgave sætte jeg mig for at undersøge forholdet mellem tro og gerninger hos Luther på baggrund af nogle tilsyneladende modstridende

udsagn af ham. I stedet for logisk at sætte disse udsagn på plads har opgaven vist, at Luther er præget af "Theologica paradoxa"¹. Et kristent menneske er fri og ikke bundet til nogen, og samtidig er han alles tjener. Vi kan forstå Luthers lære om tro og gerninger og dermed hele hans teologi, er man nødt til at fastholde spændingen mellem disse udsagn.

Det er heri, hele hemmeligheden ligger.

Ved troen og alene ved den er jeg blevet iklædt Kristi fuldkomne retfærdighed. I denne forbindelse kan Luther ligefrem sige, at gerningerne er skadelige². Men på den anden side set kan Luther ikke forestille sig, at troen kan være uden gerninger. En tro, som Helligånden har skabt, vil simpelt hen ikke tillade, at man bare drysser rundt og intet foretager sig, når næsten har brug for mine gerninger. Det er det dynamiske i Luthers trosbegreb, der her kommer frem. Bare troen er til stede, bliver gerningerne også spontant gjort.

For at fremme denne tro forkastede Luther virkelig gerninger. Men det ville være forkert at påstå, at han forkastede og forbød gode gerninger i det hele taget. Det ville være en misforståelse, for han ønskede netop at fremme de sande og gode gerninger, de som udspringer af troen.

"For lige sikkert som formelen 'ved troen alene' udelukker kjærligheten som grundlag for retfærdiggjørelsen, så er den så langt fra å udelukke kjærligheten som en følge av retfærdiggjørelsen, at 'ved troen alene' tvert imot er en kamp for kjærlighetens renhet"³.

Netop her ved kampen for kærlighedens renhed mener jeg, at vi er ved det originale i Luthers etik. Forholdet til næsten kan være bestemt af to vidt forskellige motiver. Bruger jeg min næste som et middel til at opnå et gudsforhold eller er mit forhold til næsten en følge af et allerede eksisterende gudsforhold?⁴ Luther kæmpede for det sidste, idet han hævdede, at i Kristus er man så fri, at man ikke skal overøse sin næste med alt godt for at opnå noget derved. Meritum-tanker, som kommer til udtryk i første tilfælde, er altså totalt afvist. Dermed er det egoistiske motiv udelukket i Luthers etik. Ikke forstået på den måde, at en kristen er fri for egoismen. Det vidste Luther alt om, at man ikke er. Men idet jeg ved troen har fået alle Kristi fortjenester, hverken kan eller skal jeg komme med mere.

Naturligvis kan man rejse den indvending mod Luthers syn på tro og gerninger, at det vil føre til etisk slaphed. Og naturligvis kan man misbruge denne lære som en slags sovepude, så man ikke gør godt. Men at noget kan misbruges, er ikke det samme som at sige, at det ikke kan bruges. Og med Bring vil jeg mene, at det på ingen måde er troen (og vel at mærke den tro Luther taler om), der giver anledning til etisk slaphed.

Forarges man over hans lære og absolut vil fremme etikken ved at føre gerningerne ind under retfærdiggørelsen, da skal man blot vide, at man er trådt ind på en helt anden "frelsesvej", nemlig gerningernes vej til Gud. For Luther var det de mest modbydelige gerninger.

Luther ønskede virkelig at fremme etikken, nemlig de sande og gode gerninger. I stedet for at animere til gode gerninger som led i en progressiv retfærdiggørelse forkyndte han, at vi allerede ejede Guds nåde og velbehag for Kristi skyld. Derfor mente han, at den bedste og eneste gerning skulle være at lade ordet og Kristus vinde skikkelse i os og stadig øve og styrke denne tro⁶.

Når man derfor vil sætte sig ind i Luthers forståelse af gerninger, bliver man i sidste ende henvist til læren om retfærdiggørelse ved tro alene. Ved denne lære har Luther dels fjernet spørgsmålet om, hvad man selv skal gøre for at blive frelst og dels fastholdt gerningernes nødvendighed, blot med en helt anden motivering. Hans etik er så stærkt orienteret ud fra troen, at Sørensen enkelt kalder den for "trosetik"⁷.

Men med "trosetik" har man ikke sagt alt om Luthers syn på etikken. Med udformningen af troeregimentelæren har han vist, at han i allerhøjeste grad ønskede, at man skulle gøre godt i samfundet, uanset om man var troende eller ej. Selvom det verdslige regimente ikke er i stand til og heller ikke skal omskabe hjerterne, så må man i de sande og gode gerninger, er det alligevel indsats af Gud.

Udtrykket "trosetik" må heller ikke forstås sådan, at det kun drejer sig om tro og ikke om gerninger. Men det, der hermed udtrykkes, er, at de gode gerninger udspringer af troen. Troen driver dem frem. Og så er der vel ingen, der så stærkt som Luther har understreget, at man netop i kald og stand kan tjene og dyrke Gud. Når sådant kaldsarbejde bliver udført i tro, er der tale om en sand gudstjeneste. Og troen ophæver enhver forskel på gerninger. Så derfor må man sige, at Luther står for en tros- og kaldsetik.

På nogen virker denne etik lidt tynd og ligefrem gerningsfornektende. Luther selv var derimod overbevist om, at man ville få mere end nok at lave af meningsfyldte gerninger til gavn for næsten, hvis man efterlevede denne etik.

Noter:

Afsnit 1.

1. WA 6.353-355.
2. WA 6.205,11-13.
3. FC IV ep.1-2. Die Bekenntnisschriften der evangelisch-lutherischen Kirche, Göttingen 1930 (BK) s.786.
4. Det er den majoristiske strid, der er tale om.

Afsnit 2.

1. Schm. art. BK s.415-16.
2. Luthers skrifter i udvalg bd. 1 s.34-36. Det er den såkaldte tårnoplevelse, der her er tale om. Ifølge Luther selv skete dette i 1518/19. Men mange forskere er tilbøjelige til at datere begivenheden tidligere. Almindeligvis taler man om, at det må være sket i perioden 1513-19. Det er et kompliceret spørgsmål, der hermed berøres, men da det ikke har afgørende indflydelse på opgavens videre forløb, vil jeg ikke gå nærmere ind på⁸. Skulle jeg derimod undersøge Luthers teologi i ovennævnte tidsperiode, havde det været nødvendigt med en stillingtagen til dateringen.
3. Grane, Protest og konsekvens (Pok) s.68-69.
4. Grane, Confessio Augustana, Gyldendal 1976 (CA) s.44-46. Det skal her bemærkes, at Grane gengiver den katolske læreudformning, som kom til udtryk i Tridentinum. De divergerende opfattelser vedrørende nådelæren mellem fræcikanerne og dominikanerne har jeg ikke taget hensyn til, da jeg mener at en detaljeret redegørelse om dette emne vil falde uden for opgavens hensigt.
5. Grane, Pok s.90.
6. Grane, CA s.45.
7. Grane gengiver her Thomas af Aquinos forståelse (CA s.64).
8. Grane, Pok s.90 og Ebeling s.136-37.
9. Heidelbergteserne s.88. "Non ille iustus est, qui multum operatur, sed qui sine opere multum credit in Christum" (WA 1.364,2-3). Heidelbergteserne og Latomuskriptet har jeg læst i henholdsvis dansk og tysk oversættelse (jfr. litteraturlisten). Men når jeg gengiver eller citerer derfra indtager jeg den latinske tekst.
10. Heidelbergteserne s.88. "Iustus enim ex fide vivit" og "ad iustificacionem nihil faciunt opera" (WA 1.364,5 og 11-12).
11. WADB 7.16,5. Interessant i denne forbindelse er Prenters overvejelser om gudsbillegdet (s.50). Han hævder med rette, at der ligger et helt andet gudsbillegdet til grund, end det som kommer til udtryk i katolsk frelseslære. Luther forstår frelsen som en umiddelbar nærværende virkelighed og ikke som et fjernet mål, man ved nådens hjælp gradvis kæmper frem imod. I den katolske caritasidealisme tænkes Gud som et hvilende punkt, som mennesket er i gradvis higen henimod. For Luther er mennesket derimod det fortabte, der ligger død og ubevægelig, og det er da Gud, der må opsøge og frelse det. En konsekvens af dette syn er, at frelsen i stedet for at være usikker, nu for Kristi skyld er vis.

12. WA 6.204,25-26.
13. Althaus s.119.
14. WA 6.212,2.

15. WA 6.209,26-27
16. WA 6.209,29-30. Det er ud fra denne tankegang, at Luther i kommentaren til Heidelbergteserne nr 7 (s.77) kan sige, at når man nærer tillid til egne gerninger, er det som at tilbede sig selv som afoud (WA 1.358,6-7).
17. WA 6.209,33-35.
18. WA 6.211,1-11.
19. WA 7.23,7-8.
20. WA 7.23,9-10.
21. WA 7.23,20-22. I Heidelbergteserne nr. 26 (s.88) udtrykker Luther sagen meget prægnant: "Lex dicit 'Fac hoc', et nunquam fit: Gratia dicit 'Crede in hunc', et iam facta sunt omnia (WA 1.364,18-19).
22. Wider Latomus s.113. "Ecce fides non satis, sed fides, quae se sub alas Christi recondat et in illius iustitia gloriatur (WA 8.112,1-3).
23. WA 7.25,26-26,12.
24. WA 7.25,32-34.
25. WADB 7.8,30.
26. WADB 7.10,16-17.
27. WADB 7.10,6.
28. WADB 7.10,5-13.
29. WA 7.25,5-25.
30. N. Otto Jensen s.57. Jfr. Luthers prædiken over Matt. 11,2-10, hvor det siges: "Denn wiltu recht glewben und Christum wahrhaftig erlangen, szo mustu die werck alle fallen lassen, damit du gegen gott unnd fur gott handelln wilt..... fur got giltt keyn werck, den Christus selv eygen werck" (WA 10.1,2.168,1-4).
31. WA 10.1,1.325,14-17.
32. WA 10.1,1.325,17-326,6. Citatet fra 326,4-6.
33. Ebeling s.120.
34. WA 7.32,4-9.
35. WA 7.32,9-18. I katolsk moralteologi er det derimod sådan, at mennesket ikke blot opfordres til som et godt træ at bære god frugt, men til simpelt hen at være et godt træ (Schüller s.96).
36. WA 7.33,9-12.
37. WA 10.1,1.328,7-19.
38. WA 7.33,32-33.
39. WA 10.1,1.340,5-6.
40. Heidelbergteserne nr.3 og 5 s.74-76. (WA 1.356,15-357,24).
41. WA 7.33,36-34,3.
42. WA 6.211,29-34.
43. WA 6.211,23-25.
44. WA 6.205,11-13.

45. Bring s.18.
46. Prenter s.116.
47. Wider Latomus s.105. "donum pro peccato, gratiam pro ira" (WA 8.106,36-37).
48. Ibid. s.105. (WA 8.106,38).
49. Ibid. s.105. "Non enim partitur hanc gratiam" (WA 8.107,3-4).
50. Ibid. s.106. "Donum etiam infusum est...ut peccatum expurget" (WA 8.107,22-23).
51. Ibid. s.104. "Donum dei fides scilicet Christi" (WA 8.106,1-2).
52. Ibid. s.106. "Remissa sunt omnia per gratiam, sed nondum omnia sanata per donum" (WA 8.107,21).
53. WADB 7.8,10-22 og Prenter s.58.
54. Prenter s.56-60.
55. Ibid. s.60.
56. Ibid. s.57.
57. Wider Latomus s.107. "Gratia quidem nullum ibi peccatum habet, quia persona tota placet, donum autem peccatum habet, quod expurget et expugnet" (WA 8.107,32-33).
58. Grane, Pok s.97.
59. Jfr. note 52 i dette afsnit.
60. Prenter s.57.
61. Søs s.156.
62. Grane, Pok s.97-98.
63. Søs s.157.
64. Wider Latomus s.38. "OMNE opus bonum est peccatum" (WA 8.59,2).
65. Ibid. s.97. "Hic in bivio stamus" (WA 8.101,36). I Heidelbergteserne nr.21 (s.85) nævner Luther en tilsvarende skillevej, nemlig mellem herlighed og korsteologien. Herlighedsteologen foretrækker gerninger fremfor lidelser, herlighed fremfor kors osv. Korsteologen foretrækker derimod lidelser og kors, eftersom Gud alene findes der. "At Deum inveniri nisi in passionibus et cruce, iam dictum est" (WA 1.362,28-29). Ved korset bliver alt mit eget, incl. mine gerninger, tilintetgjort. Uden for korset bliver min gamle natur, Adam, styrket ved gerninger. Luthers korsteologi spiller altså ind i synet på de gode gerninger, og specielt i Heidelbergteserne kommer det til udtryk. Det er en afgørende skillevej i Luthers teologi, og den bunder dybest set i synet på de menneskelige kræfter og evner.
66. Wider Latomus s.49. "Ego docui opera nostra bona esse talia, quae iudicium dñe ferre non possint" (WA 8.66,31-32). Se også s.126. "Ita peccatum peccatum est vere, sed quia donum et gratia in me sunt, non imputatur" (WA 8.121,5-6).
67. Ibid. s.124. "Ego autem carnalis sum", non dicit 'Carnalis fui',.... sed mente est spiritualis, carne carnalis,....sub gratia est spiritualis, sed sub lege carnalis (WA 8.119,8-15).
68. Heidelbergteserne nr.6 (s.76). "Non sic sunt opera Dei merita (de his quae per hominem fiunt loquimur), ut eadem non sint peccata (WA 1.357,26-27).

En konsekvens af, at hele mennesket for Guds ansigt afsløres som peccator, er, at der på ingen måde kan blive tale om overskyende gode gerninger som i ka-tolsk lære (Se s.167).

69. Se s.156.

70. Ibid. s.156-59.

71. WA 7.23,29-30.

72. WA 7.23,31-35. Jeg vil i dette afsnit kun inddrage Iovens 2. brug, usus theologicus, som ifølge Luther er den vigtigste. I afsnit 4 behandles Iovens 1. brug, usus civilis.

73. WA 7.24,12-14.

74. At det kan lade sig gøre hænger sammen med, at anklageren og dommeren (Jesus) selv gik i de anklagedes sted (Gollwitzer s. 80).

75. WA 7.29,13-15.

76. WA lo.I,2.156,21-27.

77. WADB 7.2,19-4,8.

78. WA lo.I,2.157,25-33.

79. "Darauss er lernet an yhm selbs vorzagen und anderszwo zu suchen hulff, das er on böse begriid sey, und alsozo das gebott erfülle durch eynen andern, das er ausz yhm selb nit vermag" (WA 7.24,1-4).

80. Mortensen s.67 og WA lo.I,1.337,11-21. Iovens gerning kaldes Guds fremmede gerning (opus alienum) og bereder vej for Guds egentlige gerning (Opus proprium).

81. Prenter s.101-102 og N.O. Jensen s.58.

82. WA lo.I,1.328,20-329,6.

Afsnit 3.

1. WA lo.I,1.361,4-11.

2. "Datumb, nit seyn unter dem gesetz ist nit szo viel gesagt, das man frey losz sey, boszis tzu thun, was man will, oder keyn gutt werck thun, szondern es ist szo viel gesagt, das man nit ausz furcht, tzwang und nott des gesetzs, szondern ausz freyer liebe und lustigem willen guttis thue und boszis lasse, eben als were das gestez nicht und gieng das weszen von yhm selbs naturllich dahynn" (WA lo.I,1.360,24-361,4).

3. WA lo.I,1.359,11-20.

4. WADB 7.10,6-15.

5. WA lo.I,1.331,11-20.

6. WADB 7.10,9-10.

7. WADB 7.24,16-17.

8. WADB 7.16,10-19. Jüngel^(s.187ff) frem til samme sag, følgerne af det salige bytte er tjenesten i menneskelige gerninger. Gollwitzer (s.86) samstemmer: "Gnade macht den, der sie freilich passiv empfängt, ja gerade nicht passiv, sondern aktiv, zum cooperator dei (Mitarbeiter Gottes)".

9. Seeberg s.253.

10. Til Galatermenigheden, som mente, at de skulle blive fromme ved Iovens gerninger, var der bare ét at gøre: at kalde dem tilbage igen fra disse gerninger til troen (WA lo.I,1.335,13-336,2).

11. "... den heyligen geyst, der macht yhn eyn new hertz, das da lust tzum gesetz und hasz tzu den sunden tregt" (WA lo.I,1.347,21-23).

12. WA 6.213,13-14.

13. WA 6.206,33-37.

14. WA lo.I,2.168,18-20.

15. WA lo.I,2.168,22-24.

16. N.O. Jensen s.61.

17. WA 7.35,12-19. Jfr. Jüngel s.19.

18. WA 7.30,15-19. Ynnerlichen menschen betyder her det nye liv i troen - modsat cuszerlichen menschen, der betyder det gamle, kødelige menneske. Jfr. WA 7.29,31-35. Begrebsparret indre og ydre virker ofte umiddelbart meget enkelt hos Luther. Men undersøger man det nøjere, vil man se, at sprogbrugen kan være meget vekslende og forvirrende. Se f.eks. Bring s.166ff.

19. WA 7.31,10.

20. WA 7.31,17-32.

21. WA 7.30,24-28. I Latomusskriftet (s.89) siger Luther, at de gode gerninger behager Gud. Ikke i den forstand, at de er uden synd, men fordi de står i kamp mod synden. Nu, når synden er i os, er de gode gerninger, at vi kæmper med os selv, for at synden ikke skal herske, og at vi ikke skal adlyde dens lyster (WA 8.95,25-29). I fortalen til Romerbrevet kalder Luther Anders kamp mod kødet for "das sonderliche werck des glawbens" (WADB 7.18,17-18).

22. Jfr. også overgangen fra talen om gerninger mod sin egen krop og mod sin næste (WA 7.34,23-25).

23. WA lo.I,1.334,12-16 og 334,21-335,12.

24. WA 6.205,18-19.

25. WA 6.206,22.

26. WA 6.206,8-13.

27. WA 6.206,33-35.

28. WA 6.204,13-16.

29. WA 6.223,5-8.

30. WA 6.222,21-23.

31. WA 6.222,23-24.

32. WA 6.223,8-12.

33. WA 6.218,29-219,9.

34. WA 6.219,10-11.

35. WADB 6.253,32-254,26. Citatet fra 254,19.

36. WA 6.254,10-11.

37. WA 6.227,19-22.

38. WA 6.264,17 "Gehorsam und sorgfältigkeit".
39. WA 6.264,20-22.
40. WA 6.264,30-33.
41. WA 6.207,29-30.
42. WA 10.1,2.167,10-14.
43. Ebeling s.127.
44. Ibid. s.128.
45. Ibid. s.127.
46. Lurfeldt s.233-234.
47. WA 7.21,1-4.
48. Ebeling s.135.
49. WA 7.36,25-27.
50. WA 7.37,32-38,2.
51. WA 7.38,4-5.
52. WADB 7.10,21-23.
53. WA 7.38,6-8.
54. WA 7.36,3-4.
- Afsnit 4.
 1. Bring s.163.
 2. Ibid. s.233-234.
 3. Ibid. s.163.
 4. Bogen "Förhållandet mellan tro och gärningar inom luthersk teologi" er opdelt i disse to hovedgrupper. Se f.eks. også s.11-12.
 5. Bring behandler er eksempel på sammenblanding på s.245-250.
 6. Bring s.11.
 7. Mortensen s.62.
 8. Fremstillingen bygger på Mortensen s.62-65.
 9. Bring s.237. For Luther betyder det verdslige regimente ikke blot det offentlige liv (politica, men også familielivet (oeconomia) (Mortensen s.62).
- Afsnit 5.
 1. Heidelbergteserne s.73. (WA 1.353,11).
 2. WA 7.29,33.
 3. Ebeling s.136.
 4. Bring s.19.
 5. Ibid. s.185.
 6. WA 7.23,7-9.
 7. See s.133.

Forholdet mellem tro og gerninger hos Luther.

Kilder:

Heidelbergheserne Luthers skrifter i udvalg bd. I red. Nøjgaard, Niels Århus 1980. s.73-94. (WA 1,353-365).	12 sider
Von den guten Werken Kritische Gesamtausgabe 6. Band Weimar 1888. s.202-276.	75 -
Von der Freiheit eines Christenmenschen Kritische Gesamtausgabe 7.Band Weimar 1897. s.20-38.	19 -
Wider Latomus Martin Luther, Ausgewählte Werke 6. Band Udg. Borchardt, H. H. og Merz, Georg München 1961. s.15-138. (WA 8,43-128).	124 -
Vorrede auf die Epistel S. Pauli an die Römer Die Deutsche Bibel 7. Band Weimar 1931. s.2-27.	25 -
Epistel am Sonntag nach dem Christtage, Gal. 4,1-7 Kritische Gesamtausgabe 10. Band, Abt.I,1 Weimar 1910. s.324-378.	55 -
Evangelium am 3. Adventssonntag, Matt. 11,2-10 Kritische Gesamtausgabe 10. Band, Abt.I,2 Weimar 1925. s.147-170.	24 -
Litteratur:	
Althaus, Paul Die Theologie Martin Luthers Gütersloh 1962. s.119-127.	9 -
Bring, Ragnar Förhållandet mellan tro och gärningar inom luthersk teologi Helsingfors 1933. s.3-63; 163-205; 233-255.	127 -
Ebeling, Gerhard Oslo 1978. s.114-138; 165-176.	37 -
Collwitzer, Helmut Forderungen der Umkehr Beiträge zur Theologie der Gesellschaft München 1976. s.75-94.	20 -
Grane, Leif Protest og konsekvens Gyldendal 1968. s.88-102; 134-149.	31 -
Jensen, N. Otto Luthers Gudstro København 1959. s.53-62.	10 -

Jünger, Eberhard Zur Freiheit eines Christenmenschen München 1978.	119 sider
Koch, Hal Luther København 1973. s.46-59.	14 -
Lerfeldt, Svend Den kristnes kamp København 1949. s.222-235.	14 -
Mortensen, Viggo Luther Religionen i krise 1. red. Wind, H.C. Viborg 1980. s.59-67.	9 -
Prenter, Regin Spiritus Creator København 1944. s.11-128.	118 -
Seeberg, Reinhold Die Lehre Luthers Lehrbuch der Dogmengeschichte 4.Band 1.Abt. Leipzig 1917. s.238-258.	20 -
Schüller, Bruno Katolsk moralteologi Etik och kristen tro. Udg. Wingren, G. Lund 1971. s.95-111.	17 -
Søe, N. H. Kristelig etik Gads Forlag 1962 (5. udgave) s.128-169.	42 -
Wingren, Gustaf Reformationens och lutherdomens ethos Etik och kristen tro. Udg. Wingren, G. Lund 1971. s.112-121.	10 -
Ialt	931 sider

Frederiksberg den 31/10 1983

Per Munch
Per Munch.